

התנחלות — יעבור ואל יהרג

(הרהורים הלכתיים בשולי מאורעות)

מעשי ההתנחלות שנעשו בתקופה האחרונה בשומרון וביהודה, החיו מחדש — וביתר תוקף — את הויכוח בדבר זכותנו להתישב באזורים אלו כדי להופכם חלק ממדינת ישראל. ויכוח זה יש לו פנים חיוביות, באשר הוא מאפשר להשיב נכוחה על טענות שונות בדבר ייחודו של עם ישראל, ייחודה של ארצו וזיקת העם אל הארץ.

אולם זו אינה הבעיה העיקרית בפניה עומד היום עם ישראל. הויכוח המעשי העומד על הפרק הוא בדבר יכולתנו לממש זכות זו שעל עצם קיומה אין עוררין. מבט חודר ומעמיק בהתרחשויות יגלה שעשוי להיות קיים — בסבירות נמוכה אמנם — דבר שערכו עולה על רצוננו לפרוש ממשלתנו על כל ארץ ישראל. שלום אמת חשוב לכלל ישראל לא פחות משכם וחברון — ואף מכריע כנגדן. יכול אדם להיות קנאי נלהב לעצם זכותנו על כל ארץ-ישראל ואעפ"כ לוותר על מקומות יקרים וחשובים בה. לא משום פחיתות הערך שהוא מייחס להם ואף לא משום שלבו אטום למהלך הכללי של מאורעות ימינו — אלא מכח חרדתו העמוקה לשלמותו של כלל ישראל ורצונו המתמיד להפש דרכים למציאת שלום-אמת לעם ולמדינה.

נמצאת למד שחלק מהסיסמאות הנורקות לחלל עולמנו הרוחני בימים אלה — אין להן אחיזה ביהדות. ואילו הטוענים שממילא אין השלום אחר כותלנו ושבטחוננו מחייב שלא נותר — מעלים טענות מדיניות שיש לכל אחד פתח להשתתף בדיון עליהן — אם מבין הוא בתחום זה ואם יש לו מספיק מידע לענין.

אך יש דעות האומרות בחצי פה — ואף בפה מלא — שהתהליך האלקי של גאולת ישראל השלמה, הסופית, חלילה לו שייעצר; והרהורים של קטני-אמונה אסור להם שיעכבו; ושהתגשמות חזון הנביאים הוא-הוא השלום הגדול, האמיתי ומלחמות "קטנות" — שעוד תבואנה בודאי! — הן ענין שולי ופעוט.

חלילה לנו מלחשוב כך! חלילה לנו מלהפחית בענין פיקוח נפש של כלל ישראל, שאין לך דבר העומד כנגדו. כי יהדותנו, תורתנו, עולם הערכים והמוסר שלנו — עומדים לצד החיים, שמירה וזהירות מאובדן חיי-נפש וביקורת קפדנית אפילו כלפי מי שמסרו נפשם על קידוש ה' במרוצת הדורות.¹

בלהט הויכוח מועלים טיעונים הלכתיים שונים נגד ויתור על חלק כלשהו מארץ ישראל

1 ראה מש"כ בשו"ע יו"ד קנ"ז בש"ך סק"א בשם הגהת סמ"ק סימן ג'.

(השלמה? ...) — טיעונים המתובלים אף בדברי הגות ואגדה על גאולתם של ישראל, ואף זאת בלי שימת-לב האם הדברים המצוטטים נאמרו לשעתם או שמא לא. לא מעטים הם המודים — שעה שהם לחוצים אל הקיר — שאינם מוכנים לותר על יהודה ושומרון גם תמורת שלום אמת "כי אסור לותר על שטח כלשהו מא"י, מבחינה הלכתית", כדבריהם. קיימת מבוכה רבה סביב ההלכות והפרטים הנוגעים לעניננו, ואין ספק שאף לא נקיף כאן את כולן. לצורך הענין יש לדון בעיקרי הדברים, הנחלקים, כך נראה, ל-3 תחומים עיקריים:

א. התחום העקרוני — היחס בין ההלכה לפוליטיקה

ניהול מדינה בכלל, ומדיניות חוץ ובטחון בפרט, אינו מהדברים המפורשים בתורה, במשנה בגמרא או בפוסקים. יש בודאי, תחומים השייכים גם להלכה ואף הגיע הזמן לדיון מעמיק בכך. אולם ההלכה מעולם לא הכתיבה כיצד לנהל מו"מ מדיני עם אויבים וידידים. אכן, אם יש מצווה לכבוש את א"י, להחזיק בה תחת שלטון מדינת ישראל בימינו, ואף יש איסור להשיבה לנכרים — אם כל זה קיים, יש נגיעה בין מו"מ מדיני על יהודה ושומרון לבין ההלכה. אך זאת יש לזכור, שההלכות שהוזכרו קיימות בימינו לדעת חלק מהפוסקים בלבד.² אפילו דעת הרמב"ן — מייצגה המובהק של הדעה שהוזכרה — עדיין צריכה ליבון האם מתייחסת לימינו אלה ולענין הנדון.³

אולם, גם אם נניח שיש בימינו מצווה לכבוש את כל א"י, "מנהר מצרים ועד הנהר הגדול, נהר פרת" (בראשית, טו יח—כא) ושיש איסור "ולא נעזבנה בידי זולתי מן האומות או לשממה"⁴ וכו"ו⁵ — גם כך עדיין יש מקום לפקפק האם הפוסק הוא הקובע למדינאי כיצד לנהל את מדיניותו או אולי המדינאי עושה כמיטב יכולתו לשמור על אינטרס המדינה ובמקום שאי אפשר להשיג יותר, הוא הקובע שאכן אי אפשר. הסוברים כרמב"ן בודאי מודים שחוסר יכולת צבאית לכבוש את א"י פוטר מקיום המצווה. ומה ההבדל בין חוסר יכולת צבאית הבא לידי ביטוי בשדה הקרב לבין חוסר יכולת מדינית-בטחונית הנובע ממצבנו המדיני, הכלכלי והצבאי בשעה זו? ונראים הדברים שהענין הנדון דומה מאד לדיון חילול שבת לצורך פק"ג, שם הרופא הוא הקובע את המציאות ולפיה תפסק ההלכה.⁶ דעתו של הפוסק תהא מכרעת כנגד זו של המדינאי רק בתנאי שלפנינו מקרה המחייב אפילו מסירות-נפש בכדי לקיימו. ואכן, נשמעת לעתים הקריאה שעל ענין יהודה ושומרון חל

2 סיכום לדעות העקרוניות בענין, ראה: ש. ישראלי, ארץ חמדה, ת"א, תשי"ז, ספר א' שער א'. לדעות השוללות יש, כמובן, לצרף את דעת ר"ח הכהן בתוס' כתובות ק"י: (ובמרדכי סי' שיי"ג שם!). ונראים הדברים שלא רק שאין לומר על דברי ר"ח "דאינה מיסוד דברי התוספות" — כמהרי"ט י"ד כ"ח — אלא שאף אין זו דעת יחיד באשכנז של העת ההיא: ר' שו"ת מהר"ם מהד' בלאך (פראג-בודפשט) סימן ר"ג שאף התיר נדר ע"ד רבים (!) לעלות לא"י בגלל פק"ג ועיגנות ובהגה מי"י פ"ו מהלכות שבועות הדברים בשם הר"ש משאנץ, תלמיד ר"י הוקן (!). בש"ך י"ד רכ"ח סקצ"ז הביא דבריו וכן דברי מהר"ם מינץ הזהים. ור' גם אה"ע סימן ע"ה ס"ה ופתחיה-חשובה סק"ו בשם שו"ת מעיל צדקה. ואף שתיקתו של ס' חסידים מכל ענין ישוב א"י תוכיח שהענין לא תפס אצלם מקום חשוב.

3 שם, "בסיכום דעת הרמב"ן", עמ' ר"ג — אם יש בימינו חיוב לכיבוש מלחמתי!

4 דייק מדבריו שהתישבות במקום שומם בא"י שקולה לכיבוש חלקים אחרים ממנה!

5 רמב"ן, השמטות לשהמ"צ לרמב"ם, מצוה ד'.

6 שו"ע אר"ח סימן שכ"ח סעיף ה'. וסעיף י' — "ספק נפשות להקל" (וכן סעיפים יא, טו, טז).

הכלל של "יהרג — ואל-יעבור". יש להדגיש שכלל זה אינו זהה עם מושג קרוב לו בדיונונו — "מלחמת-מצוה". גם אם נניח שכיבוש הארץ בימינו הוא בגדר מלחמת-מצוה⁷ — שאליה יוצאים בלי לשאול כלל את דעת ההלכה!⁸ — הרי רק זאת אמרנו שאותם חיילים היוצאים למלחמה זו חובה עליהם לצאת בנכונות מלאה, אפילו למסור את נפשם. לא אמרנו שהמוציא את העם למלחמה זו יעשה זאת גם אם התחזית הצבאית אינה מנבאת נצחון. "יהרג — ואל-יעבור" המתייחס לעם כולו — משמעו שארץ ישראל חשובה יותר מעם-ישראל. בעוד שמלחמת-מצוה מניחה אפשרות של אחוז נפגעים מסויים, כופה הכלל הגדון נכונות על כולנו-יחד להיהרג ולא למסור את יריחו לערפאת. — גם במחיר שלום-אמת.

הסוברים כדעה קיצונית זו, יצטרכו לתת את הדעת על שני תחומים נוספים הנוגעים לענינו:

ב. התחום הגיאוגרפי — גבולות הארץ

לצורך הדיון אנו מניחים שהפוליטיקאי צריך לתמרון עצמו למען מטרתה של ההלכה בענין "שלמות-הארץ". ההלכה תקבע את שטחי א"י שמהם אין לזוז ועל אנשי מדיניות החוץ והבטחון של המדינה לדאוג שאכן כך יהיה. הבעיה ההלכתית היא, אם-כן, לשרטט את מפת א"י לפי ההלכה. ענין זה אינו פשוט כלל וכלל, יש בו מחלוקות מרובות ואף ההפתעות בו אינן קטנות.

גבולות א"י כפי שהם כתובים בתורה ובנביאים — פרצופים רבים להם. לא הרי גבולות ארץ הכנעני בזמנו של אברהם⁹ — שעליה נאמר¹⁰ "לזרעך נתתי את הארץ הזאת וכו'" — כהרי גבולות ההבטחה שניתנו לאברהם עצמו.¹¹ לא הרי אלו ואלו כהרי גבולות ההבטחה שניתנו לעם ישראל במדבר¹² וערב כניסתו לארץ.¹³ לא הרי גבולות ההבטחה למיניהם כהרי גבולות שלעתיד לבא.¹⁴ לא הרי גבולות ההבטחה כלשהם כהרי גבולות חלוקת הארץ לשבטים, ע"פ גורל.¹⁵ לא הרי גבולות חלוקה כהרי גבולות ירושה וישיבה בימי יהושע והשופטים¹⁶ — ולא אלו ואלו כהרי גבולות ירושה שניה בימי עזרא ונחמיה, ינאי המלך או אגריפס הראשון.¹⁷

והשאלה המרכזית היא: מצות כיבוש א"י — מכח מה היא נובעת ולאיזה גבולות היא מתייחסת? האם מכח ההבטחה, וא"כ גבולותיה הם הפרת ונחל מצרים, או אולי מכח הירושה — ראשונה או שניה — וא"כ גבולותיה הם הירדן וקדש ברנע. ואם מכח ירושה —

7 סוטה מד: ור' רמב"ם הלכות מלכים פ"ה, א ונו"כ שם.

8 רמב"ם שם, שם, ב. והלכות סנהדרין פ"ה, א.

9 בראשית י, 19.

10 שם טו, 18—21.

11 שם.

12 שמות כג, 31.

13 דברים א, 7; לב, 2—4.

14 יחזקאל מז, 13.

15 במדבר לד, 2—12.

16 יהושע יב; יג. שופטים ג, ד. ור' סקירתו המפורטת של י. קויפמן, תולדות האמונה הישראלית, א עמ' 192 ואילך, משם נלקחו הדברים.

17 ר' מ. אבייונה, אטלס כרטא לתקופת ביי"ש, עמ' 13, 46, 68.

איזו מבין השתים? — הרי לדעת הרמב"ם¹⁸ קדושה שניה היא הקובעת וא"כ השומרון, דרך משל, אינו נכלל כלל בתחום זה שהרי לא כבשוהו עולי בבל ואף אחיזתם של החשמונאים בו היתה קצרה ורופפת. התחום הסוגר את מעגל עיונו הוא המדובר ביותר והשיבושים בו, כך נראה, מרובים גם הם.

ג. יהרג ואל יעבור

המקור המפורט ביותר לדין זה מצוי בבלי, סנהדרין עד"ע. וכן נמצאים פרטים חשובים גם בירושלמי שביעית פ"ד ה"ב ובמקומות נוספים בבבלי. סיכום קצר של הסוגיא בסנהדרין יועיל לענינו.

על ג' עבירות שבתורה חייב אדם למסור את הנפש בכל מקרה. על כל שאר העבירות שבתורה אסור למסור את הנפש אלא אם יש נסיבות ההופכות את העבירה למקרה של חילול ה'. בין אם הדבר בפרהסיא — לעיני 10 יהודים לפחות — בין אם הדבר בשעת הסכנה — שעה שהמלכות גורה להעביר את ישראל על דתם¹⁹ — שאז גם בצנעא יש משום חילול ה'. ובמקום שיש משום חילול ה' — ימסור נפשו אפילו אערקתא דמסאנא²⁰ ולא יעבור. אבל אם אין בדבר משום חילול ה' — יעבור ולא יהרג. ורשאי להחמיר על-עצמו ולמסור נפשו גם אם אין חילול ה' רק אם האנס מתכוין להעבירו על דת אבל במכוין להנאת עצמו אף אינו רשאי וחייב לעבור ובלבד שלא ימסור את הנפש.²¹

העולה עד כאן מהדברים שהזכרו — שבמקום שהכפיה על העבירה אינה גובעת מרצון — כללי של המלכות או פרטי של האנס — שהיהודי אכן יחלל את מצוות התורה — יש איסור מוחלט ליהרג!

דין שונה קיים באשר לאונס להימנע מקיום מצוות עשה. כאן כוחו של האנס רב יותר. בידו תמיד האפשרות לכלוא את היהודי, למשל, ובכך למנוע את קיום המצווה גם בניגוד לרצון היהודי. כמו-כן חילול מצוות התורה מצד הנמנע מלקיים מצוות-עשה לאונסו קטן משל זה העובר על איסור בידיו. שהרי כלל בדוק הוא שעבירה בקום ועשה חמורה מזו שבשב ואל תעשה. סברות פשוטות אלו לא נעלמו מעינים החדה של חכמים²² וכך אכן נפסק להלכה שהאנס מלקיים מצוות-עשה אסור למסור נפשו על כך בכל מקרה — גם בשעת השמד!²³

אמנם יש להעיר שניתנה רשות, לעתים, למסור נפשו אפילו על ביטול מצוות-עשה — כדברי מרן בעל הבית-יוסף: "דאם הוא אדם גדול וחסידי וירא-שמים ורואה שהדור פרוץ בכך — רשאי לקדש ה' ולמסור עצמו אפילו על מצוה קלה כדי שיראו העם ליראה ה' ולא להבו בכל לבם"²⁴

18 הלכות תרומות פ"א.

19 כך בשו"ע יו"ד קנ"ז א'.

20 ר' שם בשו"ך סק"ה על מח' רש"י רי"ף ורמב"ם בענין.

21 ר' שם שו"ך סק"ב שיתכן שהדברים אמורים גם בשעת הגזירה ובפרהסיא! וכן הוכיח בעל "יפה עינים" שם בבבלי מסוגית הירושלמי שביעית ור' הגהות הגר"א בשו"ע אות ז'.

22 בבלי שבת מ. ותוס' שם!

23 הגהת רמ"א בשו"ע שם סעיף א.

24 בטור יו"ד סימן קנ"ז.

יש, כעת, להשליך את הדין העקרוני אל המקרה הנדון: מצוות כיבוש א"י אינה מג' עבירות חמורות שבתורה ואף אינה עבירה כלל אלא מצוות עשה ש"אדם גדול וחסיד ויר"ש... רשאי לקדש ה' וכו'". אולם אף לאדם זה יש להקשות האם רשות זו ניתנה גם כאשר הגוי מכויץ להנאת עצמו²⁵ יתרה מכך: אם "העובדי כוכבים יכולים לבטלו ממנו כגון הגוי מכויץ להנאת עצמו²⁶ יתרה מכך: אם "העובדי כוכבים יכולים לבטלו ממנו כגון שישמיהו בתפיסה..."²⁸ — יכול להיות מצב, ח"ו, שמתוך מסירות-נפש על ארץ ישראל יתמעטו היושבים עליה והמקיימים מצות ישוב א"י, תקטן אחיזתנו אף במה שבידינו מלפני שנת תשכ"ז ותתמעט בכך מצות כיבוש א"י ויישובה. על-כרחך נמצאת מסיק שהאומר שאחיותנו ביהודה ושומרון מחייבת נכונות למסירות-נפש של כלל האומה, אינו חושש — למעשה — לצד האפשרות שאכן נמסור נפשנו על ארץ ישראל. הוא סמוך ובטוח שידינו תהיה על העליונה בכל מאבק צבאי ומחיר הדמים שידרש נראה לו קטן ביחס לערכם של שטחי "לב-לבה של ארץ ישראל". דעה זו — אם לא דבר נבואה בה — מתזירה את לווז של הדיון אל המדינאים ואם-כן, חורגו למקום שממנו יצאנו ותלינו את הדיון ההלכתי בדברה של המדיניות!

הגיע הזמן, כך נראה, שקידוש ה' יחזור ויקבל את משמעותו הרחבה בעינינו. שקדושת- החיים וקידוש ה' מחיים יתפסו מקום עיקרי בעולם מחשבתנו, במעשינו ובהדרכתנו את הגוער. להלחם על הקמת מערכת חוק ומשפט עבריים במדינה; להוות דוגמא בצניעות כלכלית ובהסתפקות במועט; לקלוט קליטה חברתית ורוחנית אחים-עולים; להתמודד עם בעיות הלכה יום-יומיות של הפרט והחברה; להאבק עם בעיות הרוח של ימינו — הרי לך שורה של אתגרים יהודיים אמיתיים הנוגעים לעצם קיומנו כאן וכעת. הפיכתה של בעיה בטחונית-מדינית — ולו גם לאומית — לבעיה הלכתית היא בודאי אינה משב הרוח המרענן לו מצפים רבים מנבוכי דורנו.

25 עיין היטב בהג' הגר"א שם אות י.

26 ט"ז סק"ד.